

Strategisch manoeuvreren door de geloofwaardigheid van de betoger aan te vallen

Jan Albert van Laar*

In een argumentatieve confrontatie kun je een betoger persoonlijk aanvallen door hem te wijzen op een pragmatische inconsistentie, een onverenigbaarheid tussen zijn standpunt en zijn gedrag. Deze manier van strategisch manoeuvreren kan erop gericht zijn afbreuk te doen aan de geloofwaardigheid van een persoon om de taken van protagonist goed te kunnen uitvoeren in een kritische discussie. Omdat dan een voorwaarde voor kritisch discussiëren in het geding is zal deze vorm van strategisch manoeuvreren worden geanalyseerd als een bijdrage aan een metadialoog. Tot slot zullen de deugdelijkheidsvoorwaarden voor deze vorm van strategisch manoeuvreren worden besproken.

1 Introductie¹

Een regelmatig voorkomende vorm van kritiek bestaat eruit een betoger erop te wijzen dat zijn standpunt niet strookt met zijn gedrag. Dit type persoonlijke aanval zal ik hier behandelen als een vorm van strategisch manoeuvreren tussen retorische en dialectische doelen. Burgermeester Leers van Maastricht nam op 12 oktober 2005 in de Thorbeckelezing een standpunt in over politici dat enkele weken later door Minister van Staat Korthals Altes onder vuur werd genomen.

Leers:

“Aan de ene kant zien we de bestuurlijke drukte. Gemeenten met tientallen raadsleden, wethouders, burgemeesters, duizenden ambtenaren, provincies met nog eens honderden statenleden, gedeputeerden, gouverneurs, waterschappen, ministeries, Eerste en Tweede Kamers, allemaal mannetjes en vrouwtjes die iets te doen moeten hebben, die beleid op beleid stapelen, die zich moeten profileren, die herkozen moeten worden, die onderling baantjes verdelen, die van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nakeuvelen en steunen, uit lijfsbehoud.” (Leers, 2005)

Korthals Altes:

“Ik denk ook niet dat het waar is, zijn verhaal dat politici alleen de baantjes verdelen. Waarom hebben we hem niet in de Kamer gehoord toen hij daar zelf nog zat? (...) Hij onderscheidt zich dus niet van andere Kamerleden.” (Volkskrant, 19 november 2005)

De bijdrage van Korthals Altes kan worden begrepen als het verwijt dat Leers het standpunt verdedigt dat de leden van de Tweede Kamer opportunisten zijn, terwijl hij zelf ooit kamerlid was en dat nergens uit blijkt dat hij zelf geen opportunist was.

Volgens Brinton kunnen persoonlijke omstandigheden relevant kunnen zijn voor politieke deliberatie (1985; 1986) maar kan dergelijke ‘*ad hominem* argumentatie’ alleen op waarde geschat worden vanuit een retorisch perspectief.² De strekking

* Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit van Amsterdam

van mijn betoog zal zijn dat retorische inzichten in de argumentatieve relevantie van persoonlijke omstandigheden van een discussiant geïncorporeerd kunnen worden in een pragma-dialectisch perspectief. Daartoe zal ik het onderhavige type persoonlijke-aanval analyseren als een bijdrage aan een metadialoog waarin wordt gesteld dat niet is voldaan aan een hogereorde-voorwaarde voor kritisch discussiëren.

Om deze bijdrage af te kunnen sluiten met een karakterisering van deze vorm van strategisch manoeuvreren en met een bespreking van de voorwaarden waaronder een dergelijke persoonlijke aanval deugdelijk is, zullen eerst drie voorbereidende kwesties besproken worden: Wat zijn de doelen en taken in een ideale kritische discussie? (paragraaf 2); Wat zijn de retorische en dialectische doelen binnen een argumentatieve praktijk? (paragraaf 3); Wat is een argumentatieve confrontatie? (paragraaf 4).

2 Doelen en taken in een kritische discussie

Een model voor kritische discussie specificiert in algemene termen een procedure voor het oplossen van een verschil van mening op basis van een afweging van de beschikbare voors en tegens. Het doel een meningsverschil op te lossen noem ik hier het gemeenschappelijke doel van de discussianten.

Wil het gezamenlijke besluit in de afsluitingsfase gebaseerd zijn op een zo volledig mogelijk beeld van de voors en de tegens, dan is het van belang dat de protagonist zijn verdedigingstaak goed uitvoert, en dat de antagonist op haar beurt de verdediging zo kritisch mogelijk toetst. Deze taken zal ik de *dialectische taken* noemen (vgl. de notie van een *individual aim* in Walton & Krabbe, 1995).

Wil een discussie afkoersen op een oplossing dan moeten alle bijdragen redelijk zijn. Wat dat betekent wordt ingevuld door de regels voor kritische discussie. Deze geven aan binnen welke grenzen de partijen hun taken moeten zien te vervullen en moeten bevorderen dat alle gebruikte informatie er toe doet. De dialectische taken en de discussieregels kunnen niet los van elkaar worden begrepen. Een taak is gericht op het overtuigen van de andere partij voor zover dat instrumenteel is voor het gemeenschappelijke doel. Anderzijds zijn de discussieregels beperkingen waaraan discussianten zich dienen te houden in hun pogingen elkaar op inhoudelijke gronden te overtuigen.

Het gemeenschappelijke doel en de dialectische taken kunnen we nader specificeren voor de discussiefasen van een kritische discussie. Ik zal me beperken tot de confrontatiefase. Daar is men er op gericht het meningsverschil te verwoorden op een wijze die optimaal is in het licht van het discussiedoel. In een onberispelijke confrontatie hinderen de discussianten elkaar dus niet bij het naar voren brengen van standpunten of kritiek. Ze proberen hun positie duidelijk en eenduidig te verwoorden en de formuleringen van de andere partij zorgvuldig te interpreteren. Tenslotte wordt er geen blokkade opgeworpen tegen een partij die verzoekt om een taalgebruiksverklaarder, terwijl zulke verzoeken altijd worden ingewilligd (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p. 136).

Ook in deze fase zijn er tegengestelde dialectische taken te verdelen. De protagonist moet zijn standpunt verwoorden op een manier die zijn verdedigingsplicht in de argumentatiefase vergemakkelijkt. De antagonist moet haar kritische positie zo formuleren dat zij in de argumentatiefase de verdediging zo grondig mogelijk kan toetsen. Ze mogen daarbij echter niet te ver gaan: de discussieregels voor de confrontatiefase moeten voorkomen dat het oplossingsproces al in de kiem wordt gesmoord.

Kortom, in de confrontatiefase formuleren de protagonist en de antagonist hun positie op een wijze die zij instrumenteel achten voor het vervullen van hun dialectische taken, daarbij binnen de grenzen van het redelijke blijvend.

3 Retorische en dialectische doelen

De term *argumentatieve praktijk* zal verwijzen naar mondelinge of schriftelijke uitwisselingen van argumentatie en kritiek. Hoe kunnen schrijvers of sprekers de regels voor kritische discussie in de praktijk naleven? De dialectische normen moeten binnen argumentatief discours doorgaans op een indirecte wijze worden nageleefd, en kunnen niet worden nagevolgd op de manier waarop je je doorgaans aan de verkeersregels kunt houden.

Een reden is dat het ideaalmodel uitgaat van de elementaire omstandigheid dat de partijen om de beurt een enkelvoudige bijdrage leveren aan de discussie. Het toepassen van het normatieve model op de praktijk vergt altijd een reconstructie en de noodzaak van een reconstructie doet geen afbreuk aan de redelijkheid van een bijdrage. Zelfs expliciete en direct geformuleerde argumentatie reconstrueren we als een dialoog alvorens de regels toe te passen.

In een al te letterlijke zin van die frase hoeft een discussiant in een argumentatief discours dus niet de regels voor kritische discussie te volgen. De opdracht om je te houden aan de regels moeten we verstaan als de opdracht om bijdragen te leveren, zodanig dat elke bijdrage kan worden gereconstrueerd als een reeks van passende zinnen door de protagonist en de antagonist in een ideale kritische discussie.³ Een drogreden moeten we begrijpen als een bijdrage die niet redelijkerwijze valt te reconstrueren als een reeks legitieme zinnen.

Binnen de argumentatieve praktijk is het zinvol twee soorten doelen te onderscheiden. Ten eerste zijn discussianten er dialectisch aan gebonden om de dialectische doelen te bereiken. We kunnen dus ook spreken van dialectische verplichtingen (vgl. Johnson, 2000). De partijen zullen de bijdragen moeten leveren die nodig zijn om een kritische discussie te construeren. Tot deze doelen behoort zowel (1) het leveren van bijdragen die te reconstrueren zijn als legitieme zinnen, als (2) het aandragen van de bouwstenen waarmee de individuele taak van de protagonist of antagonist kan worden uitgevoerd. Ten tweede is het methodologisch zinvol er vanuit te gaan dat discussianten erop uit zijn retorische doelen te verwezenlijken. Retorische doelen zijn de doelen die instrumenteel zijn om de andere partij te 'overtuigen' van het eigen gelijk. Anders dan de normatieve notie van overtuigen zoals we die gebruiken bij het bepalen van de dialectische taken, gebruiken we die term nu in een ruimere betekenis. Om verwarring te voorkomen zal ik zeggen dat retorische doelen gericht zijn op overreden. Een bijdrage kan gelden als een overredingspoging, ook als de regels voor kritische discussie niet worden nageleefd: iemand overtuigen is ook iemand overreden, maar niet per se andersom (vgl. Van Eemeren & Grootendorst, 1992a, p. 125).

In de argumentatieve praktijk zullen betogers en critici vaak sterk gemotiveerd zijn om hun retorische doelen te bereiken. Het gevaar ligt op de loer dat een partij daar zoveel belang in stelt dat hij afscheid neemt van het dialectische doel of dit gaandeweg uit het oog verliest. Strategisch manoeuvreren is pogen de retorische doelen te verzoenen met de dialectische verplichtingen (Van Eemeren & Houtlosser, 1999; 2002; 2003). Natuurlijk is het vaak mogelijk om retorische en dialectische doe-

len met elkaar te verenigen, en wel precies daar waar alleen middelen worden gehanteerd die toelaatbaar zijn volgens de regels.

Evengoed kan het moeilijk zijn zulke overtuigingsmiddelen te vinden. Wellicht beschikt een betoger niet over redelijke argumenten, of heeft een criticus geen tijd om de kwestie inhoudelijke te analyseren. In zulke gevallen zullen ze hun toevlucht kunnen nemen tot overtuigingsmiddelen die argumentatief onheus zijn maar wellicht wel effectief voor het verkrijgen van bijval. Met Van Eemeren en Houtlosser kunnen we dan spreken van een *ontsporing* van het strategisch manoeuvreren (2002).

4 Argumentatieve confrontatie

De confrontatiefase vormt dat deel van een ideale discussieprocedure waarin meningsverschillen worden geëxternaliseerd door standpunten en kritische posities te formuleren, te verfijnen of aan te passen. Een argumentatieve confrontatie verwijst naar die delen van een conversatie of een uitwisseling van teksten die kunnen worden gereconstrueerd als een bijdrage aan de confrontatiefase.

Standpunten worden in een argumentatief discours idealiter gepresenteerd door middel van de taalhandeling van het naar voren brengen van een standpunt (Houtlosser, 1995). Er zijn echter ook minder directe manieren om gebonden te raken aan standpunten. "Every speech act performance creates a structured but indefinitely expandable disagreement space, an open-ended set of virtual standpoints, any one of which, on being "called out," might require defense," aldus Van Eemeren, Grootendorst, Jacobs en Jackson (1993, p. 95). Het uitvoeren van een beweerder, bijvoorbeeld, bindt de spreker er aan dat de correctheidsvoorwaarden voor beweren vervuld zijn, bijvoorbeeld dat hij oprecht meent dat de uitgedrukte propositie aanvaardbaar is.⁴ Als de spreker een aanval op een dergelijk virtueel standpunt beantwoordt en zo het virtuele tot een echt standpunt maakt, kunnen we die dialoog zien als deel van een argumentatieve confrontatie.

Net als bij dergelijke virtuele standpunten, kan een spreker, door een standpunt naar voren te brengen, gebonden raken aan proposities die de condities betreffen waaronder meningsverschillen kunnen worden opgelost. Zo bindt iemand die een standpunt naar voren brengt zich eraan dat er met hem redelijk over de kwestie te discussiëren valt. Dat impliceert weer dat, wat de betoger betreft, is voldaan aan de voorwaarden voor kritisch discussiëren.

In navolging van Barth en Krabbe over procedurele *regels* van de eerste, tweede, derde en zelfs hogere orde (1982, pp. 75-76), onderscheiden Van Eemeren en Grootendorst drie typen voorwaarden die moeten worden vervuld om een meningsverschil op te kunnen lossen (1988; 1992a; Van Eemeren et al., 1993). Volgens de eerste-orde-voorwaarden moeten de discussianten de discussieregels volgen. Volgens de tweede-orde-voorwaarden moeten de deelnemers blijk geven van bepaalde karaktereigenschappen, intellectuele vaardigheden en houdingen die nodig zijn om de eerste-orde-voorwaarden te realiseren (Van Eemeren et al., 1993, pp. 30-34). Volgens de derde-orde-voorwaarden moeten, willen de tweede-orde-voorwaarden kunnen worden vervuld, de discussie plaatsvinden in bepaalde externe, dat wil zeggen, sociale en politieke omstandigheden. Wij zullen ons richten op de tweede-orde-voorwaarden, aangezien die in het geding zijn als een betoger wordt gewezen op een pragmatisch inconsistente positie.

Hier zal ik de tweedeorde-voorwaarden bekijken vanuit het perspectief van de geloofwaardigheid van de deelnemers. Om het gemeenschappelijke doel te kunnen bereiken moeten de partijen elkaar bepaalde taken toevertrouwen. Net als vertrouwen (Govier, 1998) heeft geloofwaardigheid twee dimensies: motivatie en competentie. De tweedeorde-voorwaarden verwijzen naar die eigenschappen van het karakter, van het gedrag en van de cognitie waarvoor geldt dat we niet kunnen verwachten dat zich een kritische discussie zal ontspannen als een van de partijen die eigenschappen onvoldoende bezit of als een van hen meent dat de andere partij deze onvoldoende eigenschappen onvoldoende bezit.⁵ In het ideale geval beschouwen de partijen elkaar als logisch competent en zijn ze dat ook, en beschouwen ze elkaar als bereid bij te dragen aan het oplossen van hun geschil en zijn ze ook bereid.

De geloofwaardigheid van een betoger (tot wie we ons zullen beperken) kan verschillende mogelijke discussietaken betreffen. Ik zal een betoger als *geloofwaardig met betrekking tot taak T* beschouwen als we mogen verwachten dat hij taak T naar behoren zal kunnen uitvoeren. Van de verschillende taken die in een kritische discussie onderscheiden kunnen worden is hier een subklasse van belang die zal worden aangeduid als de verzameling *dialectische kerntaken*.⁶

De betoger moet bereidwillig, en intellectueel vaardig genoeg zijn om zijn dialectische kerntaken uit te voeren. Tot deze kerntaken behoort bijvoorbeeld het duidelijk formuleren van een standpunt, het aandragen van relevante argumentatie en het beoordelen van de tegenargumenten. Het uitvoeren van deze taken is essentieel voor het welslagen van een kritische discussie. Als een betoger geloofwaardig is ten aanzien van deze taken dan noemen we hem *geloofwaardig als protagonist*. Mist een betoger deze geloofwaardigheid dan is aan een tweedeorde-voorwaarde voor kritisch discussiëren niet voldaan en kunnen we niet verwachten dat zich een redelijke discussie zal ontspannen.

Zoals gezegd genereert het naar voren brengen van een standpunt een gebondenheid met de strekking dat is voldaan aan de hogereorde-voorwaarden voor redelijk discussiëren. Als een criticus dit virtuele standpunt aan de kaak stelt, bijvoorbeeld door te stellen dat de betoger als protagonist ongeloofwaardig is, dan begint de criticus een dialoog over de kwestie of aan een hogereorde-voorwaarde is voldaan. Krabbe omschrijft een metadialoog als “a dialogue about a dialogue or about some dialogues” (Krabbe, 2003, p.641). In lijn hiermee ga ik er vanuit dat een metadialoog een subdiscussie is waarin wordt gesproken over een kwestie die de voorwaarden voor kritisch discussiëren betreft. Het naar voren brengen van kritiek waarmee iemand een drogreden wordt verweten levert het soort metadialoog op waarin een *eersteorde-voorwaarde* onderwerp van gesprek vormt (uitgaande van de dialectische definitie van *drogreden* als *regelovertreding*), terwijl de interesse in dit artikel uitgaat naar het opperen van de stelling dat niet aan een *tweedeorde-voorwaarde* is voldaan.

5 Het aanwijzen van een pragmatische inconsistentie

Een manier om een betoger in diskrediet te brengen is hem erop te wijzen dat zijn woorden niet overeenstemmen met zijn daden. Dit soort onverenigbaarheid tussen woord en daad kan worden aangeduid als *pragmatische inconsistentie*.⁷ Ik zal van een pragmatisch inconsistente positie van een persoon P spreken precies dan als (1) P een bewering S heeft gedaan; (2) P een handeling H heeft uitgevoerd (een taalhandeling anders dan een bewering is niet uitgesloten); (3) op grond van H, P niet anders kan dan

zich binden aan de aanvaardbaarheid van een propositie T, als hem dat wordt gevraagd; (4) S en T logisch inconsistent zijn (S en T zijn logisch inconsistent precies dan als S en T in geen enkele denkbare situatie beide waar kunnen zijn). Pragmatische inconsistentie is hiermee dus een vorm van logische inconsistentie waarbij een van de onderling onverenigbare proposities volgt uit, in een niet al te strikte zin, een handeling van P. Als aan clause (3) niet voldaan is kunnen we spreken van een slechts schijnbare pragmatische inconsistentie.

Met behulp van Woods en Walton (1989) kunnen we drie varianten onderscheiden.⁸ Een propositie p is *praxiologisch inconsistent*, als een persoon beweert dat p terwijl hij door zijn gedrag niet-p waar maakt. Als een roker beweert dat hij niet rookt is zijn bewering praxiologisch inconsistent. Een propositie p is *deonto-praxiologisch inconsistent* als iemand beweert dat een bepaalde stand van zaken niet tot stand zou behoren te worden gebracht (p), terwijl hij dat toch doet. Dus als een roker beweert dat roken ontoelaatbaar is, is zijn bewering deonto-praxiologisch inconsistent. Een propositie is *assertie inconsistent (assertionally inconsistent)* als het logisch inconsistent is om te beweren dat p terwijl p waar is. Dus de bewering dat ik niets beweer is assertie inconsistent.

Een handeling *suggereert* deontische en praxiologische gebondenheden, maar leidt om twee redenen niet rechtstreeks tot gebondenheden. De belangrijkste reden is dat handelingen verschillend kunnen worden beschreven. Stel, P raakt Q doelbewust en werkt Q tegen de vlakte. P kan haar handeling beschrijven als het beschermen van Q tegen een naderende dartpijl, terwijl Q meent dat P hem heeft geslagen. Door de beschrijving van de handeling niet over te nemen bestaat er nog ruimte voor, bijvoorbeeld, een betoger een bepaalde gebondenheid te weigeren. Het gat tussen het uitvoeren van een handeling en de gesuggereerde deontische propositie dat de handeling (moreel, politiek, fatsoenshalve, etc.) toelaatbaar is, is nog groter, aangezien de betoger zich op het standpunt kan stellen dat hij iets deed dat hij eigenlijk niet acceptabel acht.

Zelf als de positie van de betoger werkelijk pragmatisch inconsistent is, en hij dus bereid is zich in de discussie te binden aan de door zijn gedrag gesuggereerde propositie, dan nog hoeft er, vanuit dialectisch oogpunt, weinig aan de hand te zijn. Immers, de strekking van het innemen van een standpunt tegenover een antagonist is dat de protagonist meent dat hij in staat zal zijn de antagonist te tonen dat, gezien haar gebondenheden, haar kritische twijfel geen stand zal houden, niet dat het standpunt waar is.

Toch zijn er in een argumentatieve discussie ten minste drie redenen waarom een betoger zich iets gelegen zou kunnen laten liggen aan het verwijt van pragmatische inconsistentie. Ten eerste kan een betoger, naast de rol van protagonist, ook de rol van antagonist op zich hebben genomen, in een belerende discussie bijvoorbeeld, en als de protagonist erin slaagt een inconsistentie in de positie van een antagonist aan te tonen, dan lijkt het er sterk op dat dit belerende meningsverschil opgelost zal worden in het nadeel van deze betoger. Ten tweede kan een betoger proberen een standpunt te beargumenteren door te schermen met zijn eigen geloofwaardigheid in de onderhavige kwestie: "geloof me maar, roken is echt erg schadelijk." Een pragmatische inconsistentie ondergraaft een dergelijk beroep op geloofwaardigheid.

Ten derde kan een pragmatische inconsistentie bijdragen aan het ondermijnen van de betogers geloofwaardigheid als een protagonist. Dit werkt alleen als de inzet van de betoger niet alleen is dat de antagonist haar twijfel aan het standpunt zal moeten opgeven, maar tevens dat de betoger het standpunt aanvaardbaar acht. (Dit doet zich bijvoorbeeld voor in discussies over wat de partijen al dan niet voor waar aannemen.)

Ook kunnen er voor de betoger retorische motieven zijn om een dergelijke verderstreckende positie in te nemen, bijvoorbeeld om later gebruik te kunnen maken van zijn ethos, of tegelijkertijd om als antagonist positie te kiezen in een gerelateerd debat. Alleen als de betoger duidelijk maakt dat hij het standpunt ook zelf acceptabel acht, kan een pragmatische inconsistentie tot een probleem voor de betoger worden. Ofwel de betoger is niet eerlijk over wat hij echt vindt, ofwel hij weet niet dat zijn positie onhoudbaar is of zelfs wat een houdbare positie inhoudt. In zulke gevallen, zo kan de criticus redeneren, is het tevens aannemelijk gemaakt dat de betoger dan ook wel oneerlijk zal zijn geweest toen hij duidelijk maakte het meningsverschil op te willen lossen of dat hij dan ook wel incompetent zal zijn om zijn dialectische kerntaken naar behoren uit te kunnen voeren.

Om succesvol te zijn als een redelijke discussiant zal de criticus strategisch moeten manoeuvreren door haar dialectische en retorische doel met elkaar te verzoenen. Door te argumenteren voor de ongeloofwaardigheid van de betoger in zijn hoedanigheid van protagonist van een bepaald standpunt in een bepaalde formulering, kan de criticus proberen hem ertoe te brengen ofwel zijn standpunt aan te passen of te herformuleren op een wijze die voordeliger uitpakt voor de antagonist, of zelfs om zijn positie in de afsluitingsfase helemaal op te geven. Onder welke voorwaarden het gebruikte middel dialectisch legitiem is zal dadelijk worden besproken.

Het patroon van de vorm strategisch manoeuvreren door met een pragmatische inconsistentie de geloofwaardigheid als protagonist⁹ aan te vallen vormt een keten van onderschikkende argumentatie:¹⁰

- D1. Jij bent ongeloofwaardig als protagonist, dat wil zeggen, ofwel het ontbreekt je aan argumentatieve competentie ofwel je intenties zijn niet oprecht.¹¹
- D2. Want, je positie is pragmatisch inconsistent.¹²
- D3. Want, je brengt standpunt S naar voren en hebt handeling H uitgevoerd.

Deze vorm van strategisch manoeuvreren is een variant van de persoonlijke aanval door iemand te wijzen op een pragmatische inconsistentie, en ik zal ernaar verwijzen met de term *iemand als protagonist in diskrediet brengen*. Toegepast op het voorbeeld brengt Korthals Altes Leers als protagonist in diskrediet (D1), en argumenteert hij hiervoor door hem een pragmatische inconsistentie aan te wijzen (D2), wat weer ondersteund wordt met een verwijzing naar Leers huidige standpunt en zijn toenmalige gedrag in de Kamer (D3). Deze vorm van strategisch manoeuvreren is erop gericht ofwel het resultaat van de confrontatiefase in een voor de antagonist gunstige richting te beïnvloeden, door de betoger zijn standpunt te laten aanpassen of te laten herformuleren, of het resultaat van de afsluitingsfase ten gunste van de antagonist te laten eindigen, door de betoger ertoe te brengen zich als protagonist helemaal uit de discussie over deze kwestie terug te trekken.

Doorgaans wordt deze vorm van strategisch manoeuvreren deels onuitsproken gelaten en volstaat het benoemen van de pragmatische inconsistentie om duidelijk te maken dat de betoger als protagonist van dit specifieke standpunt als gediskwalificeerd beschouwd moet worden. Brinton zou een dergelijke argumentatie kunnen rangschikken onder *ethotic arguments*, argumentatie waarmee ofwel wordt geprobeerd de geloofwaardigheid van personen over te dragen op een conclusie ofwel, en dat is hier aan de hand, waarmee wordt geprobeerd een dergelijke overdracht te dwarsbomen (1986, p. 246).

De deugdelijkheid van deze persoonlijke aanval zal ik bespreken door na te gaan hoe de betoger de legitimiteit van de persoonlijke aanval zou kunnen aanvallen. Leers kan op verschillende soorten manieren de dialectische legitimiteit van deze persoonlijke aanval ter discussie stellen. Deze soorten reacties corresponderen met de deugdelijkheidsvoorwaarden voor dit type strategisch manoeuvreren.

Ten eerste kan Leers naar voren brengen dat *S* niet (precies) zijn standpunt vormt, *ik bedoelde te zeggen dat linkse kamerleden incompetent zijn*, of dat *H* geen correcte beschrijving vormt van zijn gedrag, *ik was indertijd als kamerlid trouwens behoorlijk kritisch*. Deugdelijkheidsvoorwaarde 1 voor het in diskrediet brengen van de betoger als protagonist is dat de criticus *D3* niet ten onrechte mag presenteren als een gedeeld uitgangspunt.

Ten tweede kan Leers uitleggen dat zijn positie toch niet werkelijk pragmatisch inconsistent is, bijvoorbeeld doordat hij de door zijn gedrag gesuggereerde propositie niet aanvaardt. In werkelijkheid anticipeerde Leers op het inconsistentieverwijf door te zeggen dat hij *nu* pas doorziet hoe de Kamer functioneert nu hij de distantie heeft die “ik ontbeerde toen ik middenin de langzaam verklonterende pap zat” (2005). Leers neemt zo een voorschot op de te volgen van een intersubjectieve identificatieprocedure met als resultaat dat Leers er momenteel niet (meer) aan gebonden is dat politici het prima doen. Ook zou Leers kunnen reageren door aan te voeren dat hij de gesuggereerde propositie wel aanvaardt maar niet inconsistent acht met zijn standpunt, *dat kamerleden het prima doen impliceert nog niet dat ze niet onderling de baantjes verdelen* (in dit voorbeeld niet de meest overtuigende reactie). Verder zou Leers kunnen zeggen dat hij het standpunt niet zelf aanvaardt, maar dat hij slechts zijn opponenten eraan wil houden (in dit voorbeeld ook niet zo aannemelijk). Deugdelijkheidsvoorwaarde 2 is dat deze vorm van strategisch manoeuvreren alleen deugdelijk is als de criticus de pragmatische inconsistentie (*D2*) niet ten onrechte presenteert als afdoende beargumenteerd op grond van het standpunt en het gedrag (*D3*).

De derde conditie betreft de rechtvaardigingspotentie van de pragmatische inconsistentie voor het gebrek aan geloofwaardigheid als protagonist. Ik ga er vanuit dat *D1* alleen afdoende beargumenteerd is als de criticus aanvullende evidentie aan draagt. Leers kan zeggen: *maar dat diskwalificeert mij toch niet als een serieuze discussiant!* Het aanwijzen van een pragmatische inconsistentie kan alleen dialectisch deugdelijk zijn als het onderdeel uitmaakt van een omvattender, en inhoudelijk correcte persoonlijke aanval, waar, bijvoorbeeld, wordt aangetoond dat de betoger stelselmatig liegt in de onderhavige kwestie en bovendien persoonlijke belangen in de zaak lijkt na te streven. Maar als de betoger alleen een pragmatische inconsistentie in de schoenen kan worden geschoven dan is het oplossingsproces er het meest mee gediend als hem de voordeel van de twijfel wordt gegeven, ondanks een verhoogde kans op blunders of drogredenen door de betoger. De criticus is dialectisch gerechtigd om te handelen alsof de betoger geen geloofwaardigheid als protagonist heeft, in zoverre de criticus er zeker van kan zijn dat elke investering van haar zijde in het oplossingsproces verloren zal gaan. Deugdelijkheidsvoorwaarde 3 is dat dit soort persoonlijke aanval alleen aanvaardbaar is als de criticus het gebrek aan geloofwaardigheid als protagonist (*D1*) niet ten onrechte presenteert als afdoende beargumenteerd op grond van de pragmatische inconsistentie (*D2*). Aan deze eis lijkt de aanval van Korthals Altes niet te voldoen, aangezien in het artikel in de Volkskrant niet deel uitmaakt van een omvattender persoonlijke aanval op de geloofwaardigheid van Leers.

De eerste drie voorwaarden specificeren Waltons eis dat een persoonlijke aanval niet als *gesloten* moet worden gebracht (Walton, 1987, p. 323), wat we hier

interpreteren als dat de metadiscussie niet ten onrechte mag worden gepresenteerd als gewonnen door de criticus. De betoger moet de ruimte krijgen om zijn positie uit te leggen (cf. Woods, 2004, p. 104-5). Als dit type persoonlijke aanval niet voldoet aan een van deze drie voorwaarden, dan kan dat worden beschouwd als een bepaalde variant van de *tu quoque*-drogreden (vgl. van Eemeren & Grootendorst 1992b, p. 153; cf. Van Eemeren & Houtlosser 2003).¹³

Ten vierde moet de criticus niet doen alsof een eventueel succes van de persoonlijke aanval impliceert dat er geen goede gronden zijn voor het standpunt van de betoger. Deugdelijkheidsvoorwaarde 4 is dat een succes voor de criticus in de metadialog niet moet worden gepresenteerd als onvermijdelijk leidend tot een succes in de basisdiscussie.¹⁴ In Waltons termen: de criticus moet niet de *basic ad hominem fallacy* begaan (1987, p.318). Ook aan deze voorwaarde lijkt de kritiek van Korthals Altes niet te voldoen, gezien de suggestie in zijn kritische reactie dat de pragmatische inconsistentie in de positie van Leers aannemelijk maakt “dat het niet waar is, zijn verhaal dat politici alleen de baantjes verdelen.”

Hiermee zijn die reacties besproken die samenhangen met de deugdelijkheidsvoorwaarden. Vanzelfsprekend kan de betoger ook besluiten de kritiek op zijn geloofwaardigheid ter harte te nemen, en ofwel zijn standpunt of de formulering ervan aan te passen, ofwel de discussie op te geven. Omdat het verwijt van Korthals Altes niet voldoet aan de deugdelijkheidsvoorwaarden hoeft Leers dat natuurlijk niet te doen.

6 Conclusie

De persoonlijke aanval waar een criticus de betoger confronteert met een (vermeende) pragmatische inconsistentie om hem af te schilderen als ongeloofwaardig in de rol van protagonist van een bepaald standpunt kan worden geanalyseerd als een vorm van strategisch manoeuvreren om ofwel het resultaat van de confrontatiefase in het voordeel van de antagonist te laten eindigen, of zelfs om het resultaat van de afsluitingsfase ten gunste van de antagonist te laten uitvallen. Aangezien de criticus daarbij verdedigt dat, door toedoen van de betoger, niet is voldaan aan een tweedeorde-voorwaarde voor het oplossen van het meningsverschil, beschouwen we het middel dat de criticus inzet om deze retorische doelen te halen als metadialogisch. In bijzondere omstandigheden kan een dergelijke persoonlijke aanval een dialectisch redelijke zet zijn, mits is voldaan aan de vier deugdelijkheidsvoorwaarden.

In publieke debatten wordt vaak minder aandacht besteed aan de kwestie die ter discussie staat dan aan de intenties, houdingen en disposities waarvan de participanten blijf geven. Om het strategisch manoeuvreren met geloofwaardigheid goed in kaart te brengen is het belang om tot in groter detail na te gaan hoe geloofwaardigheidskwesties samenhangen met het ideaal van een kritische discussie.

Noten

1. Deze bijdrage is tot stand gekomen binnen een NWO-project over strategisch manoeuvreren in argumentatieve confrontaties. Ik bedank Frans van Eemeren, Peter Houtlosser, Allard Tamminga en een anonieme beoordelaar voor hun nuttige commentaar op eerdere versies van dit artikel.

2. In dit artikel zal de term *ad hominem* alleen worden gebruikt voor het aanduiden van een drogreden. Als neutrale term is gekozen voor de term *persoonlijke aanval*, in navolging van Van Eemeren en Grootendorst (1992b).
3. De eis dat argumentatief discours reconstrueerbaar moet zijn als een configuratie van regelgeleide dialogen kan worden gemodelleerd als een dialoogspeel, zie Van Laar (2006).
4. Ook bij het uitvoeren van niet bewerende taalhandelingen corresponderen er allerlei virtuele standpunten met de correctheidsvoorwaarden voor die taalhandelingen waar de luisteraar een punt van kan maken. Iedere gebondenheid die afgeleid kan worden uit het uitvoeren van een taalhandeling geldt als een virtueel standpunt en vormt een onderdeel van de onenigheidsruimte die de taalhandeling genereert.
5. De tweedeorde-voorwaarden voor kritische discussie zie ik dus niet als strikt noodzakelijke voorwaarden.
6. Een andere taak betreft het aanvoeren van nieuwe informatie. Nieuwe informatie kan vergezeld gaan met de (impliciete) boodschap dat de betoger op zijn woord geloofd kan worden: *roken is slecht, ik meen het!*; of *rook niet, ik heb het ook nooit gedaan!*; of *roken is slecht, echt waar!* De betoger presenteert zich dan als een *geloofwaardige bron* van nieuwe informatie. Op dit scherm met eigen kwaliteiten kan worden gereageerd door een poging afbreuk te doen aan de geloofwaardigheid als bron, bijvoorbeeld door een pragmatische inconsistentie aan te voeren tussen standpunt en gedrag van de betoger. Een dergelijke argumentatie vormt een bijdrage aan de argumentatiefase. Dat geldt dus ook voor zetten van de criticus waarmee de betoger persoonlijk wordt aangevallen als ongeloofwaardig als bron.
7. Deze term wordt door anderen (Harrison, 1995; Bartlett, 1988) gebruikt om naar een specifieke variant daarvan te verwijzen, namelijk naar het gebrek aan overeenstemming tussen het uitvoeren van een taalhandeling en de propositionele inhoud van die taalhandeling. Zie ook de notie van *assertional inconsistency* verderop.
8. Zij prediceren deze vormen van inconsistentie van proposities, hier worden ze geprediceerd van posities.
9. Er zijn twee vormen van strategisch manoeuvreren die hier nauw mee samenhangen. In de eerste wordt de pragmatische inconsistentie gebruikt om de geloofwaardigheid als bron van de betoger aan te vallen als hij een stelling verdedigt door een beroep te doen op zijn geloofwaardigheid in die kwestie (zie noot 6). In de tweede wordt de betoger erop gewezen dat zijn positie als *antagonist*, in een belerende discussie, onhoudbaar dreigt te worden doordat hij gebonden is aan onvereenigbare proposities. Deze alternatieve toepassingen van het aanwijzen van een pragmatische inconsistentie hoeven niet te worden geanalyseerd op het niveau van een metadiscussie.
10. Deze vorm van strategisch manoeuvreren, evenals de eerste variant besproken in noot 9, lijkt op Waltons argumentatieschema *circumstantial ad hominem* (1998, p. 219).
11. De criticus ondermijnt *the sincerity assumption of the rationality assumption* (Woods, 2004, p. 99).
12. Op een abstracter niveau kan deze persoonlijke aanval worden gezien als een reactie op de stelling van de betoger dat de positie van de criticus inconsistent is als ze volhardt in haar kritiek: "Inconsistent? I? Look who's talking" (Woods & Walton, 1989, p. 60).
13. Van Eemeren en Houtlosser laten zien dat deze drogreden ook het gevolg kan zijn van het ontsporen van een vorm van strategisch manoeuvreren waarbij wordt uitgelegd "why a certain proposition is denied the status of a common starting point",

welke gericht is op “reconciling the rhetorical aim of admitting only starting points that are agreeable to the antagonist’s own position and the dialectical objective of achieving sufficient common ground for critical discussion” (2003). De eerste deugdelijkheidsvoorwaarde is dat de inconsistentie de intersubjectieve inferentie-procedure moet kunnen doorstaan (zie de tweede voorwaarde in dit artikel), de tweede dat de inconsistentie de intersubjectieve identificatieprocedure moet kunnen doorstaan (zie hier de eerste voorwaarde).

14. Het schenden van deze voorwaarde vormt een speciale variant van het abso-lutereren van het mislukken van de verdediging (hier door de betoger in de metadia-log).

Literatuur

- Barth, E.M., & Krabbe, E.C.W. (1982). *From Axiom to Dialogue: A Philosophical Study of Logics and Argumentation*. Berlijn: De Gruyter.
- Bartlett, S.J. (1988). Hoisted by their own petards: Philosophical positions that self-destruct. *Argumentation*, 2, 221-232.
- Brinton, A. (1985). A rhetorical view of the ad hominem. *Australasian Journal of Philosophy*, 63, 50-63.
- Brinton, A. (1986). Ethotic argument. *History of Philosophy Quarterly*, 3, 245-258.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (1988). Rationale for a pragma-dialectical perspective. *Argumentation*, 2, 271-291.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (1992a). *Argumentation, Communication and Fallacies*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (1992b). Relevance reviewed: The case of argumentum ad hominem. *Argumentation*, 6, 141-159.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (2004). *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*. Cambridge: Cambridge University.
- Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R., Jackson, S., & Jacobs, S. (1993). *Reconstructing Argumentative Discourse*. Tuscaloosa / London: The University of Alabama.
- Eemeren, F.H. van, & Houtlosser, P. (1999). Delivering the goods in critical discussion. In F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair, & C.A. Willard (Eds.), *Proceedings of the Fourth International Conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp. 168-167). Amsterdam: Sic Sat.
- Eemeren, F.H. van, & Houtlosser, P. (2002). Strategic manoeuvring in argumentative discourse: A delicate balance. In F.H. van Eemeren & P. Houtlosser, *Dialectic and Rhetoric: The Warp and Woof of Argumentation Analysis* (pp. 131-159). Dordrecht: Kluwer Academic.
- Eemeren, F.H. van, & Houtlosser, P. (2003). More about fallacies as derailments of strategic maneuvering: The case of tu quoque. In H.V. Hansen, C.W. Tindale, J.A. Blair, R.H. Johnson, & R.C. Pinto (Eds.), *Argumentation and its Applications*. (Proceedings of the conference organised by the Ontario Society for the Study of Argumentation in May 2001, CD-ROM), Windsor, CA: Ontario Society for the Study of Argumentation.
- Govier, T. (1998). *Dilemmas of Trust*. Montreal / Kingston: McGill-Queen’s University.
- Harrison, J. (1995). Ethical egoism, utilitarianism and the fallacy of pragmatic inconsistency. *Argumentation*, 9, 595-609.

- Houtlosser, P (1995). *Standpunten in een Kritische Discussie: Een Pragmatische Dialectisch Perspectief op de Identificatie en Reconstructie van Standpunten*. Amsterdam: IFOTT.
- Johnson, R. (2000). *Manifest Rationality: A Pragmatic Theory of Argument*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Krabbe, E.C.W. (2003). Metadialogues. In F.H. van Eemeren, J.A. Blair, C.A. Willard, & A.F. Snoeck Henkemans (Eds.), *Proceedings of the Fifth Conference of the International Society for the Study of Argumentation* (641-644). Amsterdam: Sic Sat.
- Laar, J.A. van (2007). One-sided arguments. Geaccepteerd voor publicatie in *Synthese*.
- Leers, G. (2005). *Leiderschap in bange tijden* (Thorbeckelezing). Beschikbaar: www.maastricht.nl, geraadpleegd 24 februari 2006.
- Walton, D.N. (1987). The ad hominem argument as an informal fallacy. *Argumentation*, 1, 317-331.
- Walton, D.N. (1998). *Ad Hominem Arguments*. Tuscaloosa, AL.: University of Alabama.
- Walton, D.N., & Krabbe, E.C.W. (1995). *Commitment in Dialogue: Basic Concepts of Interpersonal Reasoning*. New York: State University of New York.
- Woods, J. (2004). *The Death of Argument: Fallacies in Agent-Based Reasoning*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Woods, J., & Walton, D.N. (1989). *Fallacies: Selected Papers*. Dordrecht / Providence: Foris Publications.